

Ahmet DOĞAN

Dr, Milli Eğitim Bakanlığı, Niğde/Türkiye
Dr, Ministry Education Niğde/TURKEY
eposta: adogan1299@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2685-957X> - <https://ror.org/00jga9g46>

Atıf/Citation: Doğan, Ahmet. 2023. Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(35), 711-729. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1271150>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	26.03.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	06.04.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.06.2023

KIRIM HANLIĞI'NDA KADI'NIN TEFTİŞ GÖREVİ

Öz

Tarih boyunca hem kamu hem de özel sektör yöneticileri yapılan işi kontrol etmek ve doğruya ulaşmak için teftiş faaliyetinde bulunmuştur. Teftiş faaliyetinde bulunan kurumlar arasında en önemlilerinden biri de devletlerdir. Bu devletlerden biri de Kırım Yarımadasında kurulan Kırım Hanlığı'dır. Hanlık yöneticileri ülkede adaleti sağlamak ve doğru bilgiye ulaşmak için teftiş aktif bir şekilde kullanmışlardır. Ülkede teftişin en etkili şekilde kullanıldığı yer ise kadılıklardır. Devlet yöneticileri ülkenin her kazâsında bulunan kadılar vasıtasıyla en ücra noktalara kadar teftiş faaliyetinde bulunmuşlardır. Nitekim kadılar tarafından tutulan kadiasker defterleri incelendiğinde kadı'nın bilinen görevlerinin yanında muhallefât, katl, vakıf, eğitim-öğretim, çarşı ve bedel-i hâc gibi konularda teftiş yetkisinin olduğu görülmektedir. Bu çalışmayla kadıların kadiasker defterlerine yansıyan teftişle alakalı yetkileri irdelenmiştir. Çalışma, Türkiye'de bulunan Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri ile sınırlıdır. Belirlenen defterlerden kadı ile alakalı hüküm ihtiva edenler transkrip edilmiştir. Elde edilen transkripsiyon ve Kırım Kadiasker Defterleri ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmalar birleştirilmiş ve içerik analizi yöntemi ile yorumlanmıştır. Bu bağlamda kadıların miras hukukunda, ölüm davalarında, tüketici haklarının korunmasında, eğitim-öğretim ve kütüphanede bulunan kitapların tetkikinde ve vakıfların teftişinde önemli bir rolünün olduğu ortaya konmuştur. Çalışma, devletin ülkede düzeni ve adaleti sağlama konusunda ne gibi tedbirler aldığını göstermesi bakımından önemlidir. Çalışma, kadıların teftiş yetkisini müstakil olarak ele alan ilk örnektir. Ayrıca bu çalışmayla birlikte ortaya çıkan verilerin teftiş konusunu çalışan araştırmacılara katkı sağlayacak olması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kadiasker Defteri, Kırım Hanlığı, Kadı, Teftiş, İslam Hukuku.

INSPECTION DUTY OF THE QADI IN THE CRIMEAN KHANATE

Abstract

Beyond the history, both public and private sector managers have conducted inspection activities to control the work done and to reach the truth. One of the most important institutions that carry out inspection activities is the states. One of these states is the Crimean Khanate, which was established on the Crimean Peninsula. Khanate rulers actively used inspection to ensure justice in the country and to reach correct information. The place where inspection is used most effectively in the country are the judges. The state administrators carried out inspection activities to the most remote points through the kadıs in every district of the country. As a matter of fact, when the kadiasker notebooks kept by the kadıs are examined, it is seen that the kadi has inspection authority in matters such as muhallefât[deal of inherits], murder, foundation, education, bazaar and bedeli hac [price of hacc], in addition to his known duties. In this study, the authority of the kadıs related to inspection, which is reflected in the kadiasker notebooks, has been examined. The study is limited to the Crimean Khanate Kadiasker Notebooks in Turkey. From the specified notebooks, those containing provisions related to the kadi were transcribed. Postgraduate studies on the obtained transcription and the Crimean Kadiasker Notebooks were combined and interpreted with the content analysis method. In this context, it has been revealed that kadıs have an important role in inheritance law, death lawsuits, protection of consumer rights, education and examination of books in the library and inspection of foundations. study is important in terms of showing what kind of measures the state has taken to ensure order and justice in the country. The study is the first example that deals with the inspection authority of kadıs independently. In addition, it is important that the data obtained with this study will contribute to the researchers working on the subject of inspection.

Keywords: Kadiasker Book, Crimean Khanate, Kadi, Inspection, Islam Law.

Giriş

Arapçadan dilimize geçmiş bir kelime olan teftiş kelimesi *araştırmak, bir şeyin doğrusunu bulmak, denetlemek* anlamına gelmektedir. Özellikle de *devlet hizmetinde veya özel sektörde çalışan personelin vazifelerini kanun ve nizamnamelere uygun bir şekilde yürütüp yürütmediğini kontrol etmek vasıtasıyla yürütülen denetleme işi* olarak ifade edilmektedir. Tarih boyunca da insanın olduğu her zaman diliminde işin doğrusunu yapmak, yapılan işi kontrol etmek amacıyla eylemler teftiş edilmiştir.

Teftiş, tarih boyunca devletlerin de üzerinde hassasiyetle durduğu bir kavram olmuştur. Devletler, vatandaşlarına daha iyi hizmet verebilmek ya da devletlerinin devamlılığını daha uzun süre sürdürebilmek için teftiş faaliyetine önem vermişlerdir. Türk tarihindeki en önemli devletlerden biri olan Osmanlı Devleti de bu bağlamda teftişe önem vermiştir. Klasik dönemde teftiş görevi divan tarafından görevlendirilen ve mehâyif

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

müfettişi olarak adlandırılan vezir, sancakbeyi, çavuş, kadı ve kapıcıbaşı gibi yüksek rütbeli devlet görevlileri vasıtasıyla icra edilmiştir (Yazıcı 2019:448-449). Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan ve ona tabii olan devletler de benzer şekilde teftiş faaliyetinde bulunmuşlardır. Bu devletlerin en önemlilerinden biri de Kırım Hanlığı'dır. Kırım Hanlığı, H 845 (M 1141-1142) tarihinde Hacı Geray Han tarafından kurulmuştur (İnalçık 1997:746). I. Mengli Geray Han zamanında Osmanlı Devleti tabiiyetine giren hanlık 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması'na kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Bu zaman zarfı içerisinde de pek çok bakımdan Osmanlı Devleti'ni örnek almıştır.

Kırım Hanlığı ilk başlarda Solhat şehrinde kurulmuş iken I. Mengli Geray Han ya da I. Sahip Geray Han zamanında Hansaray adlı sarayın yapılmasıyla başkent Bahçesaray şehrine taşınmıştır. Hansaray'ın inşasıyla birlikte kısa süre içerisinde sarayın etrafında mahalleler kurulmaya başlanmış ve bir müddet sonra hanlığa başkentlik yapan büyük bir şehir meydana gelmiştir (Yaşa 2021; Doğan 2022). Bahçesaray şehri Kırım'ın en büyük kazası olmuştur. Kırım Hanlığı sınırları içerisinde ise yaklaşık olarak 47 kazânın var olduğu öngörülmektedir (Doğan 2022: 60-62). Kırım Hanlığı'nda kazâlar üzerindeki en önemli otoritelerden biri kadılardır. Bu çalışma ise en önemli görevi adaleti tesis etmek olan kadıların teftiş sistemi içerisindeki yeri ve yetkisi başkent Bahçesaray başta olmak üzere Kırım kazâları özelinde irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'de yer alan Kırım Hanlığı Kadıasker Defterleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Kırım Hanlığı Kadıasker Defterleriyle ilgili yapılan lisansüstü çalışmalar ve alanla ilgili diğer kaynaklar taranmıştır. Tüm bu çalışmaların akabinde elde edilen metne araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın ana kaynağı olan Kırım Hanlığı Kadıasker defterlerine atıf yaparken de belgelerin orijinalinin St. Petersburg Rusya Millî Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü Fond 917'de bulunması nedeniyle ORRNB, Fond 917 şeklinde kısaltma yapılması uygun bulunmuştur. Araştırma Türkiye'ye getirilen ve teftiş yetkisini ele alan seçme kadıasker defterleri ile sınırlıdır. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların günümüz teftiş sistemine katkı yapacağı düşünülmektedir.

1. Kadı'nın Görevleri

Kadılık makamı Orta Çağ İslâm dünyasında ortaya çıkan idari ve adli bir görevdir. Kur'ân-ı Kerîm'de *Velâ te/kulû emvâlekum beynekum bilbâtili vetudlû bihâ ile'l-hukkâmi lite/kulû ferîkan min emvâli'n-nâsi bil-îsmi veentum ta'lemûn (el-Bakara: 2-188)* ve *Kâlû len nu/sîrake 'alâ mâ câenâ mine-lbeyyinâti vellezî fetaranâ(s) fakdi mâ ente kâdin innemâ takdî hâzihi-lhayâte-ddunyâ (Tâha: 20-72)* şeklinde iki yerde geçmektedir. İslâm tarihindeki ilk kadı ise Hz. Muhammed'dir (Müslim: Akziye 4; Ebû Davûd: Akziye 7; Tirmizi: Ahkâm 2). Kadı'nın hem Kur'ân-ı Kerîm'de yer alması hem de bizzat Hz. Peygamber'in bu görevi icra etmesi sonraki devirlerde de bu uygulamanın İslâm devletleri arasında devam etmesine neden olmuştur

(Atar 2001: 66-69). Bu bağlamda şüphesiz bu devletlerin en önemlisi Osmanlı Devleti'dir. İlk Osmanlı sultanı Osman Gazi'den itibaren padişahlar tarafından kadı tayin edilmiş ve bu durum devletin son dönemine kadar varlığını bir şekilde kısmen devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti zamanında da kadı'nın en önemli görevi insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek olmuştur. Bu durum Mecellede hâkim "*beynennâs vuku bulan davâ ve muhâsamayı ahkâm-ı meşrûasına tevokifân fasl ve hasm için, taraf-ı sultâniden nasb ve tâyin olunan zâttır*" şeklinde tarif edilmiştir(Mardin 1997: 42).

Kadınların en önemli görevi ise görevlendirildikleri kazâlardaki idari ve adli işleri takip etmektir. Bu bağlamda kazâlarda adaleti tesis etmek en önemli görevleridir. Ayrıca muhalefât, miras ve nafaka taksimi, vasî ve mütevellî tayini, evlenme ve boşanma akitleri, darb ve katl, hırsızlık, dolandırıcılık ve alacak verecek gibi durumlarda da çözüm merciidirler. Bunların yanında narhların belirlenmesi, noterlik iş ve işlemleri, hüccet senetlerinin tayini, kılık ve kıyafette uygunluğun kontrolü, dilencilikğin önlenmesi, meyhanelerin kontrolü ve devlet başkanı tarafından verilen emirleri yerine getirmek de kadı'nın belli başlı görevleri arasındadır (Ortaylı 1997: 40-62).

Pek çok bakımdan Osmanlı Devleti'ni örnek alan Kırım Hanlığı, kadılık makâmı uygulaması bakımından da ondan etkilenmiştir. Bu bağlamda Kırım kadınları; atama şekli, görevleri ve azilleri gibi birçok hususta Osmanlı Devleti'ne benzerlik gösterir. Bu benzerliklerin en önemlilerinden biri de teftiş görevidir. Kâmûs-i Türkî'de *araştırmak, bir şeyin doğrusunu bulmak için her tarafını arayıp tahkik ve tedkik etmek* (Sami 1996:420) anlamına gelen teftiş kelimesi, Kırım Hanlığı zamanında da benzer anlamlarda kullanılmıştır. Kırım'da teftiş işinden sorumlu olan en önemli kurumlardan biri kadılıklardır. Araştırmanın ana kaynağı olan Kırım Hanlığı Kadıasker Defterlerine göre kadınların; muhalefât, katl, vakıf, mektep ve medrese, kütüphane, bedel-i hâc ve çarşının düzeninin sağlanmasında teftiş görevinin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda kadı'nın teftişle ilgili bahsi geçen görevleri çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde irdelenecektir.

1.1. Muhalefât Taksiminde Teftiş

Kadınların en fazla mesai harcadığı işlerden biri de vefat eden kimselerin geride bıraktığı metrukâtı taksim etme görevi olup bu durum literatürde tereke ve metrûkat şeklinde adlandırılmakla birlikte (Özcan 2020: 405) Kırım Hanlığı Kadıasker Defterlerinde genellikle muhalefât şeklinde adlandırılmıştır. Kırım Hanlığı Kadıasker Defterleri, muhalefât kayıtları bakımından son derece zengindir. Bu durum Kırım'da kadınların en önemli görevlerinden birinin muhalefât taksimi ve muhalefât kaynaklı anlaşmazlıklar olduğunu göstermesi bakımından da mühimdir.

Kadınlar, devletten maaş almamakta, yapmış oldukları taksimatın kıymetine göre muhalefât tutarından belli bir oranda pay almaktadırlar. Alacakları pay genellikle han tarafından yayımlanan yarlıklarla belirlenmektedir. Safer 1021 (M 1612)'de Canıbek Geray

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

Han tarafından Gözleve, Ferahkermen, Karasu, Kırım vb. kadılara gönderilen yarığta kadıların mirastan yani muhallelâttan kırk akçeden bir akçe almalarına izin verilmiştir (Çelik 2011: 119). 1725 yılına kadar ki kadiasker defterleri üzerinde yapılan incelemelerde de Kırım'da kadıların muhallelâfât taksiminden ortalama %2,5 civarında pay aldığı görülmektedir (Doğan 2022: 106). Bu nedenle Canibek Geray Han'ın yarığında belirtilen emirlere önemli oranda riayet edildiği anlaşılmaktadır.

Kadıların muhallelâfât üzerinden belli bir oranda pay alması, bazı malların kadıdan saklanmasına ya da bazı muhallelâfâtların kadı huzuruna getirilmeden taksim edilmesine neden olmuştur. Bu durumda özellikle kadı'nın dâhil olmadığı taksimatlarda taraflar arasında belli zamanlarda anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşte bu gibi durumlarda anlaşmazlıkların çözüm mercii yine kadı olmuş, taraflar kadıya başvurarak muhallelâfâtlarının teftiş edilmesini talep etmişlerdir. Bu teftiş taleplerinden biri Karasu kazâsında meydana gelmiştir. Karasu'nun el-Hâc Kadriş Efendi Mahallesi sakinlerinden olan Saliha Bike vefat etmiş ve muhallelâfâtı taksim edilmiştir. Fakat bir müddet sonra Saliha Bike'nin oğlu annesinin 900 akçelik mehr-i müeccelinin babası tarafından ödenmediğini iddia ederek muhallelâfâtın teftiş edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine H 1130 (M 1718) tarihinde Saliha Bike'nin muhallelâfâtı Karasu Kadısı Abdulhalim Efendi vasıtasıyla teftiş edilmiş ve Saliha'nın kocası Hasan Efendi, karısının sağlığında mehirini kendisine hibe ettiğini ispatlayarak aklanmıştır (ORRNB, FOND 917,47-22-B1). Bir başka teftiş olayı ise Bahçesaray kadısı eş-Şeyh Abdullah zamanında yapılmıştır. Aslen Bahçesaraylı olan Abdi Gül Ağa'nın vefatı üzerine muhallelâfâtı teftiş edilmiş ve Abdi Gül Ağa'nın borçları ödendikten sonra geriye kalan parası taksim edilmiş ve vasiyetine uygun olarak Kabil, Sultan Bike ve Çeşmişiyah adındaki kölelerinin itâknamelerinin yani hür olduklarını gösteren belgenin verilmesine karar verilmiştir (ORRNB, FOND 917,48-104-B).

İncelenen kadiasker defterlerinde Müslümanların yanında gayrimüslim ahalinin de muhallelâfât taksimi ve teftişi için kadıya başvurdukları görülmüştür. H 1130 (M 1718) tarihinde Karasu kazâsından Sadık Efendi Mahallesi sakinlerinden Devlet oğlu Aslan nam zımmi vefat etmiştir. Bir müddet sonra muhallelâfâtta anlaşmazlık çıkmış ve konu kadıya intikâl etmiş ve bu nedenle kadı tarafından muhallelâfât teftiş edilmiştir. Bu teftiş neticesinde de Aslan zımminin varisleri arasında yer alan ve şeref-i İslâm ile müşerref olan Ahmed'e zamanında çardak ve bahçesinin de içinde bulunduğu mülklerin hibe olarak verildiği tespit edilmiştir (ORRNB, FOND 917,47-18-B5). Bir diğer teftiş olayı H 1076 (M.1665) tarihinde meydana gelmiştir. Bu tarihte Sonya adlı Hıristiyan vefat etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla da Sonya'nın muhallelâfâtı zevci Dimitri hissesine on iki altın otuz iki akçe, babası Yuri ile anası Anastasya hissesine on altı altın yirmi sekiz akçe ve oğlunun hesabına yirmi altın yetmiş dört akçe şeklinde tahsis edilmiştir. Fakat Dimitri'nin otuz beş altın mehr-i müeccel borcu bulunmaktadır. Bu konuyu kendi aralarında çözememişlerdir. Bunun üzerine anlaşmazlık kadıya intikâl ettirilmiştir. Kadı tarafından yapılan teftiş sonrasında da Dimitri'nin otuz beş

altınlık mehir borcunun olduğu tespit edilmiş ve bundan yüz akçesinin anne ile babasına geri kalanın ise Dimitri ve oğluna verilmesine karar verilmiştir (Çelik 2011: 197). Kadıasker defterlerinde benzer şekilde gayrimüslimlere ait çok sayıda teftiş örneği yer almaktadır. Müslümanların yanında gayrimüslimlerinde kadıya teftiş için başvurması kadılara olan güveni göstermesi bakımından önemlidir.

Kadıların muhalledâta ilgili bir başka teftiş görevi ise küçük yaştaki varislerin hakkını savunmaktır. Zira ölen kişinin çocuklarının yaşlarının küçük olmasından dolayı metrûkatları art niyetli kişiler tarafından gasp edilebilirdi. Bu nedenle de kadı bu gibi durumlarda metrûkata el koyarak çocuk büyüyene kadar onun mallarını ya bizzat kendisi idare eder ya da genellikle bu işi vasî vasıtasıyla idame ederdi (Bardakoğlu 2013: 66-70). Kadı ya da metrûkat sahibinin hayatta iken tayin ettiği vasîlerin en önemli görevi ise vasîsi olduğu çocuklar büyüyene kadar metrûkattaki malları idare etmek ve zamanı geldiğinde onları sahiplerine teslim etmektir. İşte vasîler hem bu görevleri esnasında hem de görevlerinin bitiminde yapmış oldukları işlerden dolayı belli zamanlarda kadılar tarafından teftiş edilmişlerdir. Bahsi geçen durumla ilgili Kırım Hanlığı Kadıasker Defterlerinde pek çok örnek vardır. Konuyu birkaç örnekle açıklamak gerekirse Ramazan adlı Bahçesaraylı vefat etmiş ve küçük kızı Saliha için Çıkrıkçı Mustafa vasî tayin edilmiştir. Mustafa, vasîlik görevi boyunca kendisine emanet edilen metrûkatı nakde çevirmiştir. Bir müddet sonra Saliha büyümüş ve evlilik çağına gelmiştir. Bu nedenle de Gurre-i Zilkade 1126 (M 8 Kasım 1714) tarihinde mahkemeye başvurarak babasından kalan ve nakde çevrilen 6.390 akçenin vasîsi Çıkrıkçı Mustafa tarafından kendisine ödenmesini talep etmiştir. Bunun üzerine yapılan teftişte Çıkrıkçı Mustafa'nın Saliha'nın vasîsi olduğu, metrûkatı nakde çevirdiği, bu paranın bir kısmı ile Saliha'yı büyüttüğü, akabinde çeyizini aldığı ve toplamda 6.795 akçe harcama yaptığı görülmüştür. Mustafa yapmış olduğu işlerin tamamını deftere kaydetmiş ve bunu da kadıya ibraz etmiştir. Dolayısıyla Mustafa vasîlik görevinden dolayı teftiş edilmiş ve hatta 405 akçe fazla ödeme yaptığını ispatlamıştır (ORRNB, FOND 917,46-119-A2). Bir diğer örnek ise yine Bahçesaray'a aittir. Cemazeyilevvel 1135 (M 1723) tarihinde Bahçesaray'ın Arslan Ağa Mahallesi sakinlerinden olan Yahya Molla vefat etmiş ve küçük yaşta bulunan oğlu Osman'a Derviş Ahmet vasî tayin edilmiştir. Derviş Ahmet, vasîlik görevini layıkıyla yerine getirmiş ve Osman büyüyünce de üzerinde bulunan tüm malları gerçek sahibine teslim etmiştir. Osman, kadı huzurunda vasîsi Derviş Ahmet'in tüm mallarını kendisine teslim ettiğini ve herhangi bir alacağının kalmadığını beyan etmiştir. Kadılık tarafından yapılan inceleme sonucunda da Derviş Ahmet'in vasî olarak görevini yerine getirdiği ve tüm malları Osman'a teslim ettiği tasdik edilmiştir (ORRNB, FOND 917,51-2-A3). Bir başka örnek olay ise yine Bahçesaray'da H 1135 (M 1723) tarihinde meydana gelmiştir. Abdülkerim adlı kişi Usameddin Ali adlı sabiye vasî tayin edilmiştir. Gün gelmiş Usameddin Ali on beş yaşına gelerek ergenlik çağına ulaşmış ve bu nedenle de mahkemeye başvurarak vasîsi olan Abdülkerim'den hakkını talep etmiştir. Bunun üzerine Abdülkerim mahkemeye giderek vasî

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

olarak üzerinde bulunan otuz beş kuruşu teslim etmiş ve bunu da kadıya tasdik ettirmiştir (ORRNB, FOND 917,51-8-A4).

Yine vefat eden kişinin mirasçısının olmaması durumunda mallarının devlet hazinesine aktarılması gerekmektedir. Bu iş ve işlerin takip edilerek uyanıkların muhalefâtı gasp etmemesi ve bu bağlamda devlet hazinesinin zarara uğratılmaması da kadıların görevleri arasındadır. Bu nedenle şüpheli durumlarda, muhalefâttan hisse alacak kişilerin muhalefât sahibi ile akraba olup olmadığının teftişinden de kadılar sorumludur (İnalçık 1953: 54). Kadıasker defterlerinde vasisi olmadığı için kassâma aktarılan çok sayıda muhalefât hükmü yer almaktadır (Orhonlu 1954: 735-736; Öztürk 2001: 579-582). Bu hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla da devletin zarara uğratılmaması için varis bırakmadan vefat eden Kırımlıların metrûkatı kadı'nın huzurunda sayılarak teftiş edilmektedir. Konu hakkında bazı zamanlarda Kırım Hanları tarafından da yarlğ ve fermanlar yayımlanmıştır. Bunlardan biri Muharrem 1127 (M 1715) tarihlidir. İmzasız olan bu han fermanının I. Kaplan Geray Han tarafından yazılması muhtemeldir. Bu fermanla özetle mirasçı bırakmadan vefât eden Ümmühan adlı Kırımlı kadının metrûkatının Defterdar Mustafa Ağa tarafından yapılarak teçhiz ve tekfin giderlerinden sonra kalan paranın Kassâm Defteri'ne işlenmesi ve işin takibinin Bahçesaray kadısı tarafından yapılması emredilmektedir (ORRNB, FOND 917,46-8-B1).

Muhalefât yani miras hukukuyla alakalı olarak yukarıda bahsedilen örnekler kadıasker defterlerinde çok sayıda yer almaktadır. Sadece bu örneklere bakıldığında mal paylaşımındaki birçok anlaşmazlığın kadı tarafından yapılan teftişle çözümlendiği anlaşılmaktadır. Yine küçük çocukların hak gaspına uğramaması için tedbir almanın da kadı'nın teftiş görevleri arasında olduğu unutulmamalıdır.

1.2. Katl ve Şüpheli Ölümelerde Teftiş

"İnsan öldürme" cürmü olarak ifade edilen *katl eylemi* ve *şüpheli ölümler* de kadıların aydınlatması gereken görevler arasındadır (Bardakoğlu 2002: 45). Katl ya da şüpheli ölüm eyleminin kadıya intikaliyle birlikte kadı ya da görevlendirdiği nâibi vasıtasıyla katl olayı ile ilgili tahkikata yani teftişe başlanırdı. Bu bağlamda ilk olarak olay yerine gidilerek inceleme yapılır, maktûlün üzerinde bir nevi otopsi yapılarak ölüm sebebi tespit edilmeye çalışılırdı. Eğer maktûlün üzerinde darb ve yaralanmaya bağlı bir iz bulunursa nerden, nasıl ve hangi aletle bu izin meydana geldiği teftiş edilerek elde edilen izlerden katil tespit edilmeye çalışılırdı.

Kırım Hanlığı Kadıasker Defterleri, katl olayları ve akabinde kadılık tarafından meydana getirilen tahkikat ve teftişler bakımından da zengindir. Kadılar tarafından yapılan tahkikata birkaç örnek vermek konuyu daha iyi analiz etmeye yardımcı olacaktır. Bu tahkikatlardan biri Gözleve'de yapılmıştır. Gözleveli Fahire adlı kadın bıçakla katledilerek öldürülmüştür. Bunun üzerine Fahire'nin annesi damadının kızını katlettiğini iddia ederek

kadıya başvurmuştur. Olayın kadıya intikalinden sonra kadı hemen olayı teftiş etmeye başlamış ve akabinde Fahire'nin eşi Mahmud'un ifadesine başvurmuştur. Mahmud akşam eve gittiğinde karısı Fahire'yi zina yaparken yakaladığını ve bu nedenle de karısını bıçakla katlettiğini itiraf etmiştir. Ne var ki kadılık tarafından yapılan tahkikatta böyle bir sonuca ulaşılmamış ve Mahmud'un karısını sebepsiz yere katlettiği sonucuna varılmıştır. Nitekim Mahmud'da karısının zina yaptığını ispatlayamamıştır. Bu nedenle de Fahire'nin annesi haklı bulunmuş ve Mahmud'un kısas olunmasına hükmedilmiştir (ORRNB, FOND 917,4-28-A1; Yaşa 2014: 34). Diğer bir olay ise Bahçesaray'da meydana gelmiştir. Rabiulevvel 1114 (M 1702) tarihinde Bahçesaray'ın Rum Mahallesi'ne giden yol üzerindeki kasap dükkânı karşısında Kel Mehmed adlı Kırimlı ölü bulunmuştur. Olay, Rum Mahallesi sakinleri Paskal, İvaz, Yani ve Mihail tarafından öğrenilince derhal kadıya haber verilmiştir. Kadı tarafından yapılan teftişte maktûlün vücudunda herhangi bir darba rastlanmamış, Kel Mehmed'in vadesinin dolması nedeniyle öldüğüne hükmedilmiştir (ORNB, FOND 917, 36-46-A1). Katl ve şüpheli ölüm olayı karşısında kadı tarafından yapılan teftişe örnek gösterilebilecek bir diğer olay da Zilhicce 1134 (M 1722) tarihinde Bahçesaray'ın Kermençik karyesinde meydana gelmiştir. Esternus adındaki Hristiyan Rum, Bahçesaray'ın Kermençik karyesinde Balaban adlı zimminin avlusunda ölü bulunmuştur. Bu nedenle hemen olay kadıya intikal ettirilmiş ve kadı tarafından olayın teftişi için nâib görevlendirilmiştir. Olay yerinde ve maktûlün üzerinde yapılan incelemede Esternus'un kâtedildiği, iki kulağından ve ağzından kan gelerek öldürüldüğü anlaşılmıştır (ORRNB, FOND 917, 49-74-A4). Bu nedenle de katili bulmak için hemen teftiş işlemine başlanmıştır. Bir başka katl ve teftiş olayı ise Cemazeyilahir 1136 (M 1724) tarihinde meydana gelmiştir. Caş bin Hubar adlı kişi Karadil kazâsında Çangıra'da ölü bulunmuştur. Bunun üzerine olay hemen kadıya intikal ettirilmiş ve kadı tarafından ivedi olarak olay yerinde inceleme başlatılmıştır. Yapılan teftişte maktûlün iki yerinden bıçakla yaralandığı ve ayrıca taşla vurularak kâtedildiği tespit edilmiştir. Akabinde yapılan tahkikattan katilin Alican adlı kişi olduğu tespit edilmiştir (ORRNB, FOND 917, 51-48-A1). Katl ve şüpheli ölüm olayı karşısında kadı tarafından yapılan teftişe örnek gösterilebilecek bir diğer olay ise Rabiulevvel 1062 (M Şubat-Mart 1652) tarihinde Orta Çongar kazâsında meydana gelmiştir. Elder karyesi sakinlerinden Hacı Paşa bin Mustafa el-Hâc'ın kölesi Estepan boğazından ve karnından bıçaklanarak katl edilmiştir. Bunun üzerine konu mahkemeye intikal etmiştir. Kadılık tarafından bölgede yaşayan ahali konu hakkında tahkikata tabi tutulmuş fakat katil bulunamamıştır. Bunun üzerine de olayın meydana geldiği bölgede yaşayan tüm ahalinin dem diyeti ödemesine hükmedilmiştir (ORRNB, FOND 917, 4-55-A2).

Katl ve şüpheli ölümlerde dikkat edilmesi gereken bir başka husus da delillerin karartılmaması için maktûlün kadı ya da nâibi tarafından tahkik edilmeden defnedilmemesidir. Bu nedenle maktûlün bir an önce defnedilebilmesi için hemen kadıya haber verilerek incelemenin ivedi bir şekilde yapılması gerekmektedir. Cemazeyilevvel 1114

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

(M 1702) tarihinde Bahçesaray'ın Salaçık Mahallesi sınırları dâhilinde ölü bulunan Beşterekli Karasakal adlı kişi için hemen kadıya haber verilmiş ve ivedi bir şekilde tahkikat yapılmıştır (ORNB, FOND 917, 36-38-B1). Yapılan incelemede maktûlün üzerinde darp ve cerh izine rastlanmamış ve bunun üzerine vadesinin dolarak öldüğüne hükmedilerek defnedilmesine izin verilmiştir.

1.3. Vakıfların Teftişi

Vakıf, İslâm ülkelerindeki en önemli hayır müesseselerinden biridir. Vakıf anlayışı özellikle Osmanlı Devleti ile birlikte zirve noktasına ulaşmış, başkent İstanbul bir nevi vakıflarla donatılmış bir hayrat şehri haline gelmiştir (Yediyıldız 2012: 480). Benzer şekilde Kırım Hanlığı'nın dört bir tarafında da vakıflar kurulmuştur. Bahçesaray şehri başta olmak üzere Kırım'ın diğer kazâları toplumsal ve kültürel hayatın ihtiyacı olan vakıf müessesesiyle donatılmıştır. Bu bağlamda şehirlerde çok sayıda cami, mescid, medrese, mektep, kütüphâne, tekke, zâviye, çeşme, han ve hamam gibi mekânlar vakıflar vasıtasıyla inşa edilmiş ve varlığını devam ettirmiştir. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırım'da çok sayıda cami, mescid, tekke, zaviye, tilâvet-i Kur'ân ve kilise gibi dini vakıflarla mektep ve medrese gibi eğitim-öğretim vakıfları ve ayrıca hamam, çeşme ve bedesten gibi toplumsal ihtiyacın karşılandığı vakıflar bulunmaktaydı. Yine halkın finans ihtiyacını karşılayan çok sayıda para vakfı da vardı (Doğan 2022: 237-240).

Türk-İslâm devletlerinde yaygın şekilde mevcut olan vakıfların kurulması, işletilmesi ve denetlenmesi belli başlı usul ve kaidelere bağlanmıştır. Meydana getirilen vakfın kim tarafından kurulduğu vakfeden kişinin irade beyanıyla belirtilir, vakfedilen şeyin tanımı yapılarak hangi alanda kimlere hizmet vereceği, akarının ne kadar olduğu ve vakfın yönetiminde kimlerin olacağı vakfiyede belirtilirdi (Akgündüz 1996: 111-132). Vakıf kurmak için gerekli olan şartlar sağlandıktan sonra kadıya müracaat edilerek vakıf senedi de denilen vakfiye yazdırılırdı. Akabinde mahkemede şahitlerin huzurunda tescil ettirilerek vakıf kurulmuş olurdu (Kazıcı 2003: 46-47).

Bahçesaray'da çok sayıda vakfın yer alması da vakıfların denetlenmesi yani teftiş edilmesi konusunu ortaya çıkarmıştır. Vakıflar banisi tarafından vakıf şartnamesine uygun olarak kurulurlar, mütevellisi, nâibi ve nâzırı belirlenirdi. Müteveli vakfı, banisinin vakıfnamesinde belirttiği amaç doğrultusunda idare etmek zorundaydı. Bu bağlamda vakıflar belli zaman dilimlerinde hem vakıf yöneticileri tarafından hem de han tarafından verilen emir üzerine kadı tarafından teftiş edilirdi.

Kadılar tarafından yapılan teftişlere bakıldığı zaman vakıfların belli zaman dilimleri içerisinde vakıfnameler ve mali konular bakımından teftiş edildiği görülmektedir. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Bahçesaray'da teftiş edilen bazı vakıflar şunlardır:

Tablo 1. 15 Rabiülahir 1113 (19 Eylül 1701) Tarihinde Kadı Tarafından Teftişi Yapılan Vakıf Kurumları

Sıra No	Vakıf	Mütevellisi	Yekûnu
1	Salaçık Câmî Evkâfı	...	385 Altın, 100 simden 118 Altın 20 simi zayi olmuş.
2	Salacık Mengli Geray Han Mescidi Evkâfı	...	19
3	Mescid Evkâfı (Nakkaşzâde Ahmed Ağa'nın Evinin Batısında)	...	127
4	Baba Kurt Mescidi Evkâfı	...	162 Hasene, 80 sim
5	Murad Mescidi Evkâfı	Hızır Monla	167 Hasene,100 sim
6	Maaliş Ağa Mescidi Evkâfı	Hüseyin İmam	106 Hasene
7	el-Hâc Selim Han Hazretlerinin Mescidi Evkâfı (Ahmed Ağa'nın evinin batısında)	Hocaoğlu Hüseyin Çelebi	8000 sim
8	Cemşid Efendi Mescidi Evkâfı	Beytullah Efendi	8400
9	Suvlukoba Mescidi Evkâfı	Monla Ahmed	Hasen 63, sim 95
10	el-Hâc Yusuf Mescidi Evkâfı	el-Hâc Yusuf	159 Esedi
11	Orta Cami Evkâfı İmama meşrut	Baki	418 Hasene
12	Orta Cami Kandil Akçesi	Baki	59 Hasene
13	Orta Caminin Vaizine meşrut	Baki	200 Hasene
14	Kayyuma Meşrut	Baki	65 Esedi
15	Hatm-i Kur'ân'a meşrut	Baki	23121 Akçe
16	Müezzinlere meşrut Tilavet-i Kur'ân İçin	Baki	9000 Akçe
17	el-Hâc Mahmud Bey Evkâfı	...	300 Esedi
18	Şahbolat Ağa Mahallesi Mescidi Efkâfı	...	183 Hasene
19	Hacı Gazi Mescidi Evkâfı	...	78 Esedi
20	Hacı Gazi Mescidi'nin İmamına Meşrut	...	411 Esedi, 40 sim
21	Hacı Gazi Mescidi Mektep Evkâfı	...	90 Esedi
22	el-Hâc Hüseyin Bölükbaşı Mescidi Evkâfı	...	289 Esedi, 60 sim
23	Derzi Ali Mescidi Evkâfı	...	170 Muamele Altın
24	Kaytas Ağa Mescidi Evkâfı	İmam Ahmet	229 Hasene, 30 Sim
25	Hacı Hasan Mescidi Evkâfı	...	70 Hasene
26	Merhum Sefer Gazi Efendi Mescidi Evkâfı	İmam Derviş Mehmed	257 Hasene, 86 simden 78 hasene muattal
27	Sefer Gazi Efendi'nin Şehreküstü'ndeki Mescidi Evkâfı	...	116 Hasene
28	Sefer Gazi Efendi'nin Şehreküstü'ndeki Mescidi'nin Eski Evkâfı	...	209 Hasene
29	el-Hâc Abdalbaki Efendi Mescidi Evkâfı	İmam Abdullatif	14677 Akçe
30	Arslan Ağa Cami Evkâfı	...	352 Hasen,69 Sim
31	Arslan Ağa Cami Mektep Akçesi	...	144 Hasene

Kaynak: 36 numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri esas alınarak hazırlanmıştır (ORRN, FOND 917,36). Tabloda yer alan vakıfların tamamının teftişi 15 Rabiülahir 1113 (19

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

Eylül 1701) tarihinde yapılmıştır. Benzer şekilde H 1115 (M 1703) ve H 1118 (M 1706) tarihlerinde de toplu şekilde vakıf teftişlerinin yapıldığı görülmektedir. Yine Bahçesaray'ın haricindeki diğer kazâlarda da han tarafından verilen emir üzerine vakıfların toplu bir şekilde teftiş tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu kazâlardan biri olan Karasu'da da Cemazeyilahir 1156 (M 1743) tarihinde de tüm vakıflar toplu olarak teftiş edilmiştir. Han tarafından verilen ferman üzerine şehirdeki tüm vakıflar teftiş edilmiş ve bu husus kadıasker defterine *Han-ı Alî-şân Efendimizin emr-i aliyeleri üzere medine-i Karasu'da vâki' cümle evkâf teftiş ve a'yân olunuyor* şeklinde kaydedilmiştir (Kavak 2008: 94-95). Dolayısıyla Kırım Hanlığı genelinde kadıların önemli görevlerinden birinin de belli zamanlarda vakıfları teftiş etmek olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen teftiş verileri sayesinde de şehirde bulunan vakıfların adı, kurulma sebebi, bulunduğu konumu, mütevellisi ve vakıfların ekonomik büyüklükleriyle şehirde kullanılan para türleri hakkında çok yönlü olarak mühim bilgiler elde edilmektedir.

Tabloya bakıldığı zaman teftiş edilen vakıfların büyük bir kısmında alacak verecek hesabı tutturulmuşken Salaçık Cami ve Sefer Gazi Efendi Mescidi vakıflarının açık verdiği tespit edilmiştir. Buna göre Salaçık Cami Vakfı 385 altın, 100 akçelik gelir elde etmesine rağmen 118 altın 20 akçeyi zayı ederek açık vermiştir. Yine Sefer Gazi Efendi Mescidi Evkâfı da benzer şekilde 257 hasene, 86 akçe gelir elde etmesine rağmen 78 hasene açık vermişlerdir. Teftiş sonrasında tespit edilen eksiklikler kadıasker defterlerine kaydedilmiştir. Yine tabloda yer almamakla birlikte kadılar tarafından yapılan teftiş bilançolarından kimlere ne kadar borç verildiği, borcun ne kadarının dönüş yaptığı gibi önemli bilgiler elde edilmektedir. Dolayısıyla bu teftişler sayesinde ülkedeki sermaye akışı ve ticaret hakkında da kıymetli bilgiler elde edilmektedir.

Vakıflar teftiş edilirken vakfın mütevellisi ve genellikle de vakıftan istifade eden kişilerin hazır bulunması esastır. Bu durum teftiş yapan kadı tarafından kadıasker defterine kaydedilirdi. 15 Rabiülahir 1113 (19 Eylül 1701) tarihinde Bahçesaray Salaçık'ta bulunan Mengli Geray Han Mescidi Evkâfı bizzat Kadıasker Fettah Efendi tarafından teftiş edilmiş, Kadıasker Efendi vakfın tüm bilançosunu müteveli ve mescid cemaatinin huzurunda çıkartmış ve bu durumu da kadıasker defterine *mütevelli ve cami cemaati muhzurında tahrir olunmuştur* şeklinde kaydetmiştir (ORRNB, FOND 917,36-5-B1). Yine Fettah Efendi tarafından 15 Rabiülahir 1113 (19 Eylül 1701) tarihinde Bahçesaray'ın Suvlukoba Mahallesinde bulunan Suvlukoba Cami Evkâfı teftiş edilmiş ve vakıfta bulunan 23 hasene altın ve 95 simlik yekûn *cemaat ve imamın ikrarıyla cümleten sağdır* şeklinde kadıasker defterine kaydedilmiştir (ORRNB, FOND 917,36-4-B3).

Yukardaki tabloda belirtildiği gibi vakıflar toplu olarak belli bir zaman dilimi içerisinde teftiş edildiği gibi müteveli değişikliklerinde ya da bazı mütevellilerin talebi üzerine ya da başkaca sebeplerle de teftiş edilmişlerdir. Bu şekilde teftiş edilen vakıflardan

biri Bahçesaray'da bulunan Cami-i Cedid Vakfı'dır. Vakıf, mütevellisi el-Hâc Hüseyin bizzat Bahçesaray Kadısı tarafından Zilhicce 1133 (M 1721) tarihinde denetlenmiştir. Bu denetleme mukabilinde de kadıya 250 akçe teftiş ücreti ödenmiştir (ORRNB, FOND 917,49-11-B1). Yine aynı şekilde Şevval 1126 (M 1714) tarihinde Bahçesaray'da Şehreküstü Mahallesi'nde bulunan mescid vakfı denetlenmiş ve akabinde mütevellilik imam Derviş Mehmed Efendi'ye verilmiştir (ORRNB, FOND 917,46-5-A1).

1.4. Kadı'nın Eğitim-Öğretimle İlgili Teftiş Görevi

Türk-İslâm devletlerinde öğrencilerin eğitim-öğretim gördükleri kurumlar genellikle mektep ve medrese olarak adlandırılmıştır. Kırım Hanlığı'nda da eğitim-öğretim kurumları mektep ve medrese şeklinde zikredilmişlerdir. Başkent Bahçesaray şehrine taşınmasıyla birlikte kısa süre içerisinde burası önemli eğitim ve öğretim kurumlarıyla donatılmıştır. Çelebi'nin Bahçesaray medreseleri hakkında vermiş olduğu malumata göre şehirde ki en önemli medrese Sahip Geray Han Medresesi olup onun haricinde 17 tane de mektep vardır (Çelebi 2011: 516). Kırım Hanlığı üzerinde çalışmalarda bulunan Bıyık'a göre ise şehirde 18 tane mektep ve medrese yer almaktadır (Bıyık 2014: 138). Fakat son dönemde yapılan çalışmalarla birlikte Bahçesaray ve köylerinde daha fazla mektep ve medrese olduğu tespit edilmiştir (Doğan 2022: 154-158).

Tespit edilen eğitim kurumları şunlardır:

Tablo 2. Bahçesaray Eğitim Kurumları

Sıra No	Adı	Tarih
1	Abdülğaffar Efendi'nin Bina Eylediği Medrese [Salaçık'ta]	Receb 1115 (M 1703)
2	Ahmed Ağa Medresesi	H 1136 (M 1724)
3	Arslan Ağa Mektebi	H 1111 (M 1701)
4	Cami Şerif Mektebi	H 1116 (M 1705)
5	Debbağ el-Hâc Şah Gazi Ağa Mektebi	Receb 1118(M 1706)
6	Ermeni Sıbyan Mektebi [Kaçak yapılan mektep ve kilise]	Zilhicce 1114 (M 1703)
7	Güleç Medresesi	Zilhicce 1134 (M 1722)
8	Hacı Gazi Mektebi	Şaban 1118 (M 1706)
9	Hanbike Medresesi [Kaçı'de]	H 1132 (M 1720)
10	Mehmed Geray Mektebi	Ramazan 1114(M 1703)
11	Mehmedcan Efendi Sıbyan Mektebi	Şaban 1135 (M 1723)
12	Mengli Geray Han Medresesi [Salaçık'ta]	Şaban 1135 (M 1723)
13	Murtaza Ali Efendi Medresesi [Salaçık'ta]	Cemazeyilevvel 1125 (M1713)
14	Mübarek Sultân Bikeç binti Murteza Ağa	Şevval 1135 (M 1723)
15	Orta Medrese	Şaban 1133 (M 1721)
16	Salaçık Cuma Cami Karşısındaki Mektep	H 1123 (M 1711)
17	Zehrab Efendi Mektepi	Receb 1131(M 1719)
18	Abdülvehab Efendi'nin bina eylediği Mektep [Suvlukoba'da]	Safer 1127 (M 1715)
19	Telveli? Karyesi Medresesi	Ramazan 1131 (M 1719)
20	Ulaklı Karyesi Medresesi	Zilhicce 1129 (M 1717)

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

21	Yukarı Medrese [Salaçık'ta]	Rabiulahir 1117 (M 1705)
22	el-Hâc Ellez Mektebi	Rabiulevvel 1131 (M 1719)

Tablo 2'de yer alan medreseler Kırım yarımadası içerisinde yer alan önemli medreselerdir. Özellikle bunlar içerisinde yer alan ve daha çok Zincirli Medrese olarak anılan Mengli Geray Han Medresesi ve Orta Cami Medresesi vermiş olduğu eğitimle ünü Kırım dışına taşan eğitim öğretim kurumları olmuşlardır (Kırımlı vd. 2016: 376-464).

Medreseler, müderris olarak adlandırılan yüksek rütbeli hocalar tarafından yönetilmişlerdir (İpşirli 2012: 328). Hem öğrencilerin hem de medrese personelinin tüm ihtiyacı hanlık yetkilileri ya da hayırseverler tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Medreselerin yönetimi müderrislerin uhdesinde bulunmakla birlikte özellikle medreselerde ve medrese bölgesinde ortaya çıkan asayiş olayları kadılar tarafından denetlenmiştir. Yine medrese tahsili için gönderilen öğrencilerin ellerine beratlar verilmiştir (Yaşa 2021: 150). Eline berat verilen öğrenci medreseye giderek öğrencilik hakkını elde ettiği gibi aynı zamanda barınma, iâşe ve harçlık hakkını da elde etmiş olmaktadır. Medreseye öğrenci olarak kaydedilen öğrenci medrese kurallarına uymak ve hocalarına saygı göstermek zorundadır. Eğer bu kurallara uymazsa medreseden atıldığı gibi kendisini aynı zamanda kadı huzurunda da bulabilirlerdi. İncelenen Kırım Hanlığı Kadıasker Defterlerinden medrese civarlarında asayişin sağlandığı, bu bölgelerde çok fazla adli olayın olmadığı görülmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında medrese öğrencilerinin içinde olduğu sadece bir olay tespit edilmiştir. Şaban 1135 (M 1723)'de Bahçesaray'daki Orta Medrese'de öğrenci olan Seyyid Ali şehir merkezinde Mustafa Çelebi tarafından bıçakla omzundan ve bağrından darp edilmiştir. Bunun üzerine de konu mahkemeye intikal etmiştir (ORRNB, FOND 917,49-91-B1).

Medresenin işleyişinde müderrisler yetkilendirilmişlerdir fakat vakfın medresesi denetlenirken müteveli olan müderrislerde yapmış oldukları harcamalardan dolayı kadı tarafından teftiş edilmişlerdir. Yukarıda zikredildiği üzere medrese öğrencisinin eline kadı tarafından berat verilmesi kadıların medreselerin işleyişi ve teftişi üzerinde de önemli oranda yetkisinin olduğu göstermektedir.

Kadı'nın eğitim-öğretimle ilgili bir başka teftiş görevi de kitaplar ve kütüphanelerdir. Özellikle cami kitaplıklarında bulunan kitapların sayımını yaptırmak ve kütüphane görevlisi tarafından mahkemeye getirilen kitapları ehline teslim ettirmek kadı'nın görevleri arasındadır. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse H 1132 (M 1719) tarihinde Bahçesaray Cami-i Kebir'inin dolabında bulunan kitapların sayımı yapılmış ve kitaplar ehline teslim edilmiştir (ORRNB, FOND 917,49-104-A1). Yine H 1135 (M 1723) tarihinde kütüphane hafızı olarak adlandırılan kütüphane görevlisi es-Seyyid Ataullah Çelebi tarafından bazı kitaplar mahkemeye getirilmiş ve kadı tarafından gerekli teftiş yapılmıştır (ORRNB, FOND 917,51-2-

B1). Sadece bu iki örnekten hareketle kadıların aynı vakıflarda olduğu gibi belli zamanlarda Bahçesaray'da bulunan kütüphaneleri ve kitaplıkları teftiş ettiği öngörülmektedir.

1.5. Bedel-İ Hâc Teftişi

Kadılar tarafından teftişi yapılan bir başka konu ise bedel-i hâc teftiştir. Hac görevi; âkıl, bâliğ, hür ve maddi olarak bu ibadeti gerçekleştirme yeterliliğine sahip olan Müslümanların yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Fakat bu şartları taşımasına rağmen çeşitli engellere sahip olan bazı Müslümanlar hacca gidememektedirler. Bu nedenle bu kişilerin hac görevini yerine getirebilmeleri için bedel-i hâc şeklinde ibadet yapma içtihadı ortaya çıkmıştır. Bu kişiler, bedel göndermeleri veya bedel göndermelerini vasiyet etmeleri halinde bu ibadeti yapmış sayılmışlardır (Öğüt 1996: 390). Bu paraların bir kısmı doğrudan doğruya mahkemeye teslim edilirken bir kısmı da vasiyet edilmekte ya da kendilerince güvenilir buldukları kişilere teslim edilmektedir. İncelenen kadıasker defterlerinde çok sayıda bedel-i hâc olarak ifade edilen nakdî ve aynî para toplandığı görülmektedir. Bu nedenle bu paraların amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığının teftiş edilmesi gerekmektedir. İncelenen defterlerden bedel-i hâc paralarının teftişinin de kadının görevi olduğu anlaşılmaktadır. H 1135 (M 1723) tarihli bir kayıttan Azimet Sufi'nin 240 kuruş bedel-i hâc vasiyetinin olduğu görülmüştür. Fakat ne hikmetse bu para muhallefât taksimatı esnasında Azimet Sufi'nin oğlu Ali'de kalmıştır. Yine aynı kayıttan Burulça kazâsı Hacı Davud karyesinde yaşayan Oltulu Bey'in 200 kuruş bedel-i hâc vasiyetinin olduğu anlaşılmaktadır (ORRNB, FOND 917,51-2-A5). Bu iki kayıttan da bedel-i hâc vasiyeti olmasına rağmen vasiyet edilen paralar amacına göre kullanılmamış gözükmektedir. Bu nedenle bu iki kaydın altına kadı tarafından bedel-i hâc parasının teftiş edilmesi gerektiği kaydı düşülmüştür. Bazı kişiler tarafından ise bedel-i hâc parasının aynı olarak bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bunun nakde çevrilmesi ve amacı doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığının kontrolü de kadının görevidir. Zilkade 1124 (Aralık 1712) tarihinde vefat eden Mustafa Ağa bedel-i hâccı karşılığında çayırılık bırakmıştır. Çayırılık on beş bin akçe karşılığında nakde çevrilmiş ve bedel-i hâc parası olarak emanet alınmıştır (ORRNB, FOND 917,44-80-A2).

1.6. Çarşı ve Pazarın Teftişi

Kadının bir diğer önemli görevi de muhtesiple birlikte çarşı ve pazarı teftiş ederek buralardaki düzeni sağlamaktır. Satılan ürünlerin kalitesini kontrol etmek, tüketiciyi ve satıcıyı korumak ve paranın rayicini kontrol etmek kadının ve mahiyetindeki personelin görevleri arasındadır (Ortaylı 2008: 300). Yine bu bağlamda narhlar çıkarmak ve çıkartılan narh fiyatlarının uygunluğunu teftiş etmek de kadının görevleri arasındadır. Bu bağlamda incelenen kadıasker defterlerinde çok sayıda narh bulunmaktadır.

Kadıların çarşı ve pazar teftişine örnek vermek gerekirse Ramazan 1136 (M 1724) tarihinde el-Hâc Kurman, Bahçesaray'da Murteza Çelebi'den 15 kuruşa bir at satın almıştır.

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

Fakat iddiasına göre at kusurludur. Bu nedenle atın geri alınarak parasının geri verilmesini talep etmiştir. Murteza Çelebi ise el-Hâc Kurman'ın atı gördüğünü ve atının ayıbı olmadığını ifade etmektedir. Bunun üzerine konu mahkemeye taşınmış ve kadı tarafından yapılan teftişte el-Hâc Kurman'ın atı almadan önce gördüğü, üzerine binerek test ettiği hatta atı aldıktan sonra Bahçesaray dışına gidip geldiği tespit edildiğinden iadesinin reddi şeklinde hüküm verilmiştir (ORRNB, FOND 917,51-22-A2). Bir başka örnek dava ise yine Bahçesaray'da yaşanmıştır. Kıptiyan taifesinden Usta Canay, Herabit adlı zımmiden gümüş satın almıştır. Fakat Usta Canay bir müddet sonra satın aldığı şeyin gümüş yerine tunç olduğunu fark etmiş ve bu nedenle hemen soluğu kadı huzurunda almıştır. Kadı tarafından yapılan teftişte de Usta Canay'ın satın aldığı şeyin tunç olduğu anlaşılmıştır (ORRNB, FOND 917,36-65-B1). Bir başka dava ise 22 Şaban 1136 (16 Mayıs 1724) tarihinde Gözleveli Ahmet Ağa ve Çeterlikli Ahmet Çelebi arasında meydana gelmiştir. Gözleveli Ahmet Ağa, Çeterlikli Ahmet Çelebi'den 330 kuruşa bir köle satın almıştır. Fakat yirmi altı gün sonra kölenin hamile olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine konu kadıya intikal ettirilerek kölenin ayıplı mal statüsünde olduğu iddiasında bulunulmuştur. Kadı tarafından yapılan teftişle de iddia doğrulanmıştır (ORRNB, FOND 917,51-64-A6).

Kırım Hanlığı Kadıasker Defterlerinde, tüketici ve tüccarın dâhil olduğu benzer konularda kadı ve yardımcıları tarafından yapılan çok sayıda teftiş örneği vardır.

2. Kadıların Teftişi

Teftiş her zaman ve herkes için devam eden sürekli bir döngüdür. İncelenen kadıasker defterlerinde teftişin genellikle kadılar ve kadılara bağlı olarak çalışan görevliler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Fakat kadıların teftiş edilmesi gerektiğinde nasıl bir yol takip edildiği ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Pek çok bakımdan Osmanlı Devleti'ne benzerlik gösteren Kırım Hanlığı'nın bu bakımdan da Osmanlı'yı örnek alması muhtemeldir. Zira Osmanlı Devleti idari mekanizmaya işlerlik kazandırmak için teftiş mekanizmasını etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda taşra, tahrirler ve mehâyif müfettişleri vasıtasıyla denetlenmiştir. Kadıların teftişi ise genellikle mehâyif müfettişleri ya da başka bir yerin kadısı tarafından yapılmaktaydı (Ortaylı 2017: 61-62). Kırım Hanlığı zamanında da benzer bir uygulamanın olması muhtemeldir. Bu bağlamda da Bahçesaray kadısının aynı zaman da diğer kadılar üzerinde de denetim yetkisine sahip olduğu düşünülmektedir.

3. Sonuç

Çalışmada Kırım Hanlığı'nda kadıların teftiş ve denetim yetkisi Kırım Hanlığı Kadıasker Defterleri esas alınarak incelenmiştir. Yöntem olarak içerik analizinin kullanıldığı bu çalışmada elde edilen teftiş ve denetim verileri örneklerle sunulmuştur. Daha önceki yıllarda Kırım Hanlığı'nda kadıların teftiş ve denetim yetkisiyle ilgili bir çalışmanın yapılmaması bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

Elde edilen bulgulara göre kadı'nın en önemli görevi bulunduğu bölgede adalet ve güvenliği sağlamak olmakla birlikte muhalefât, katl, vakıf, eğitim-öğretim, çarşı ve bedel-i hâc gibi konularda teftiş yetkisinin olduğu da görülmüştür. Kadılar teftiş yetkisini Kırım hanı adına kullanmışlardır. Bu nedenle de teftiş ve denetimde güçlüdürler. Han tarafından belirli zaman dilimlerinde verilen emirlerle birlikte kazâlarda bulunan kadılar vasıtasıyla dini, eğitim-öğretim, sosyal ve iktisadi vakıflar teftiş edilmiştir. Bu teftişler sayesinde hem ülkedeki kurumlar dinamik kalmış hem de adalet mekanizması işleyerek doğruya ulaşılmıştır. Ayrıca bu teftişler sayesinde ülkenin sosyo-ekonomik yapısı hakkında da kıymetli veriler elde edilmiştir. Bu çalışmayla birlikte tarihsel süreç içerisinde teftiş sisteminin gelişmesinde kadıların rolüne katkıda bulunulmuştur.

Araştırma sonucunda; elde edilen bulgular ışığında günümüzde idari, adli ve eğitim sistemindeki teftiş uygulamalarına yönelik şu öneriler sunulabilir; teftiş ve denetim konusuyla alakalı tarihi arka planda daha fazla araştırma yapılmalıdır. Kadıasker defterleri teftiş ve denetim bakımından zengindir. Bu nedenle özellikle Türk-İslâm devletlerinde kadılar tarafından yazılan kadıasker defterlerinin hızlı bir şekilde transkript edilmesi gerekmektedir. Bu sayede Osmanlıca okuyamayan araştırmacılar için kolaylık sağlanmıştır olacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'de Kırım Hanlığı Kadıasker Defterleri:

H 1061-1062/M.1651-1652 Tarihli 4 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1113-1118/M 1701-1706 Tarihli 36 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1123-1137 / 1711-1725 Tarihli 44 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1126-1128/M 1714-1716 Tarihli 46 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1128-1130/M 1716-1719 Tarihli 47 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1112-1137/M 1700-1728 Tarihli 48 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1132/M 1719-1720 Tarihli 49 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1135-1136/M 1722-1724 Tarihli 51 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

H 1157-1158/M 1744-1745 Tarihli 66 Numaralı Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmet. 1996. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Genişletilmiş 2.Basım.

Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

- Atar, Fahrettin. 2001. "Kadı". ss.66-69 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. Ankara: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. 2002. "Katil". ss. 45-48 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. 2013. "Vesâyet". ss.66-70 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43. Ankara: TDV Yayınları.
- Bıyık, Ömer. 2014. *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi [1700-1774]*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelebi, Evliya. 2011. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları. 2.Basım.
- Çelik, Dilek. 2011. "67 A 90 Nolu ve 1017-1022 (1608?1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)" Yüksek Lisan Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Doğan, Ahmet. 2022. "Kırım Bahçesaray'da Sosyo-Ekonomik Hayat (1700-1725)". Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnalcık, Halil. 1997. "Kırım", ss. 746-756 içinde *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6. Eskişehir: MEB Yayınları.
- İnalcık, Halil. 1953. "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4: 51-75.
- İpşirli, Mehmet. 2003. "Medrese", ss.327-333 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28. Ankara: TDV Yayınları.
- Kavak, Nuri. 2008. "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şeriyeye Sicillerine göre)".Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kazıcı, Ziya. 2003. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kırımlı, Hakan & Nicole Kañçal-Ferrari vd. N.2016. *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadiğârları*, İstanbul: T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları.
- Mardin, Ebül'ulâ. 1997. "Kadı". Ss. 42-46 içinde *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6.Eskişehir: MEB Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz, 1954. "Kassâm". ss.735-736 içinde *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, C. 4. Leiden.
- Ortaylı, İlber. 2008. *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, Ankara: Cedid Neşriyat.
- Ortaylı, İlber.2017. *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 7. Basım. İstanbul: Kronik Kitap.

Ahmet Doğan

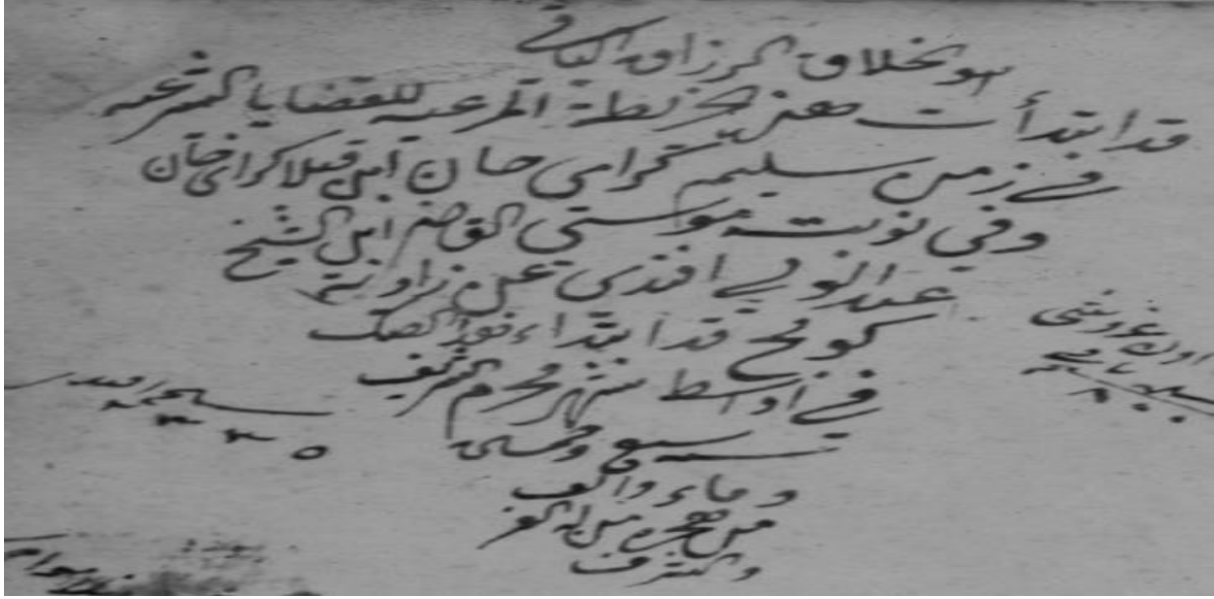
- Öğüt, Salim.1996. "Hac, Hacla ilgili Fıkhî Hükümler". ss.389-397 içinde *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14. Ankara: TDV Yayınları.
- Özcan, Tahsin.2020. "Muhallefât". ss. 405-406 içinde *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30. Ankara: TDV Yayınları.
- Öztürk, Said.2001. "Kassâm". ss. 579-582 içinde *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24. Ankara: TDV Yayınları.
- Şemseddin Sami. 1996. *Kâmûs-ı Türkî*, 7. Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Yaşa, Fırat. 2014. "68 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt) , 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defterleri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yaşa, Fırat. 2021. *Bahçesaray (1650-1675)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yazıcı, Muhammed. 2019. "Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi (H.956/M.1549)". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 17(26): 447-472.
- Yediyıldız, Bahaeddin.2012. "Vakıf". ss.479-486 içinde *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.42. Ankara: TDV Yayınları.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 24 Ocak 2023. <https://kuran.diyamet.gov.tr>
- Müslim, "Akziye", 4.
- Ebû Davûd, "Akziye", 7.
- Tirmizî, "Ahkâm", 2.

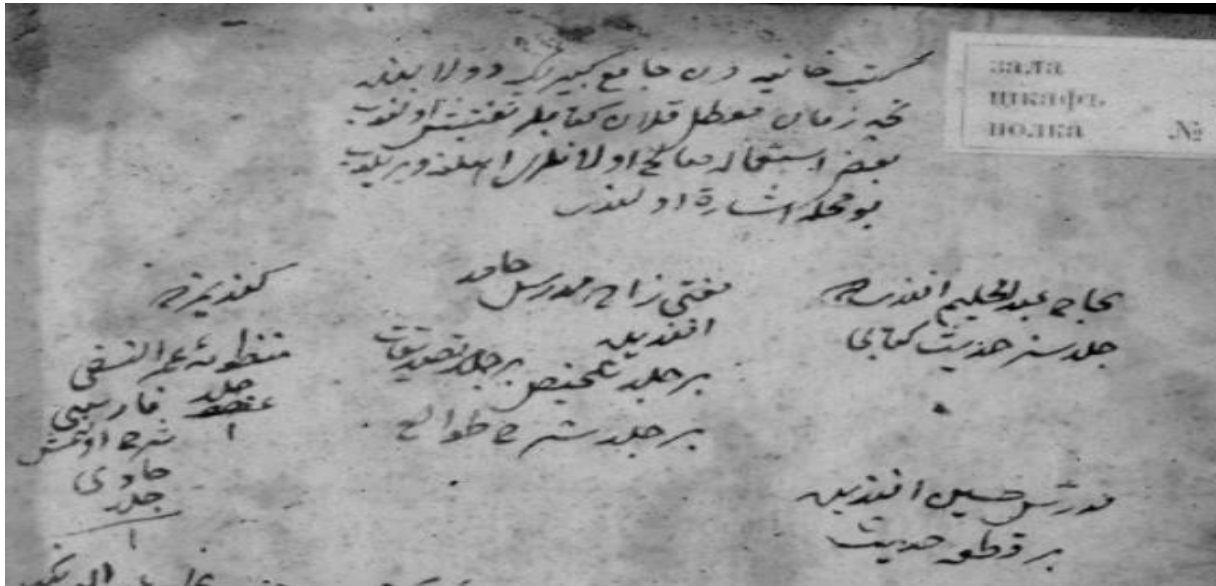
Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi

Ek 1. Kaplan Geray Han zamanında Kadılık makamında bulunan Musa el-kadı ibn es-şeyh Abdulveli Efendi'nin kadılık kaydı (ORRNB, FOND 917,66-85-B1).

Transkripsiyon: Hüve'l-hallâk er-Rezzâk el-Bâkî Kad bede'tü hâzihi'l-harîtate'l-mer'iyye li'l-kazâyî'ş-şer'iyye fî zemeni Selîm Gerây Hân ibn Kaplan Gerây Hân ve fî neveti Mûsâ el-kâdı ibn eş-Şeyh Abdülveli Efendi an zâviye-i Kömeç Kadı ibtede'e hâze's-sakku fî evâsıtı şehri Muharremi'ş-şerîf senete seb'atin ve hamsîn ve mi'etin ve elf min hicreti men lehül-l'izzü ve'ş-şeref [1157]

Ek 2. Cami-i Kebir'in Dolabında Bulunan Kitapların Teftişi (ORRNB, FOND 917,49-104-A1)

Transkripsiyon: Kütüb-i hânîyeden Cami Kebîr'in dolabına niçe zemân mua'ttal kalan kitâblar teftiş olunub bazı isti'mâle sâlih olanlar ehline virilüb bu mahalle işâret olundu.

